

Բառնասյան Ջեմմա
(ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտ)

**ԼԵԶՎԱՍՏԱԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ
ԸՍՏ ՇԻՐԱԿԻ ՄԱՐԶԻ ԳՅՈՒՂԵՐԻ ԽՈՍՎԱԾՔՆԵՐԻ ԳՐԱՌՈՒՄՆԵՐԻ¹**

Բարբառագիտության զարգացման արդի փուլում մեծ հետաքրքրություն է ցուցաբերվում բարբառների բառապաշարի քննության հարցերին: Բառապաշարային իրողություններ քննելիս ի հայտ են գալիս իմաստային և կիրառական նրբերանգներ, իսկ դրանք հնարավորություն են տալիս կատարելու համեմատական ուսումնասիրություն՝ հետաքրքիր եզրահանգումներով:

Անցյալ դարի 80-ական թվականներին բարբառագիտական գործուղման շրջանակներում Շիրակի տարածաշրջանի տարբեր գյուղերում գրառել ենք բարբառային տարբեր խոսվածքներ՝ ըստ հատուկ հարցարան-ծրագրի² (այսուհետ՝ Ծրագիր): Նշենք նաև, որ բարբառախոսներից գրառումներ կատարելիս նախապատվությունը տվել ենք ցեղասպանությունից փրկվածների սերունդներին՝ տեղաբնիկների խոսվածքներին հետագայում

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T- 6B111 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:
² Տե՛ս Հայերենի բարբառագիտական ատլասի նյութերի հավաքման ծրագիր, ԵՊ, 1977:

անդրադառնալու ակնկալիքով: Հանգամանքների բերումով Շիրակի տարածքի գյուղերի հնաբնակների մայրենի խոսվածքների գրառումներին անդրադարձանք 1988 թվի ավերիչ երկրաշարժից տասնամյակներ անց միայն և համոզվեցինք, որ առավել ճիշտ կլիներ չթողնել հետագային: Այնուամենայնիվ, նպատակ ունենալով առաջին հերթին ցեղասպանության հետևանքով բնօրրանից կտրված բարբառների գրառումն ու պահպանությունը՝ Շիրակի մարզի (նախկինում՝ Ախուրյանի շրջան) *Ոսկեհասկ, Ախուրիկ, Հայկավան, Գետք* գյուղերում գրանցել ենք *Մշո Մկրագոմ, Կոպ՛, Բոստաքյանդ, Քրդագոմ, Հացիկ, Խուրթի Բիջունք* և *Կարսի Ուչքիլիսա, Ուզունքիլիսա, Փալղրվան* գյուղերի խոսվածքները:

Մեծ եղեռնից հետո Ջորավար Անդրանիկի զորքի հետևից Շիրակի դաշտում ապաստանած մշեցիների մի քանի տասնյակ ընտանիքներ իրենց համար գյուղատեղի են ընտրել Ախուրյան գետի Ախուրիկ վտակի երկու ափերը: Այդ խառնակ ժամանակաշրջանում են կազմավորվել բացառապես գաղթականներով բնակեցված՝ *Ոսկեհասկ, Հայկավան, Ախուրիկ գյուղերը*: Այդ գյուղերում աստիճանաբար բնակություն էին հաստատել նաև Կարսի մարզի տարբեր գյուղերից բռնագաղթածների նորանոր գերդաստաններ՝ փաստորեն առանձնանալով և գետակի տարբեր ափերին առանձին թաղեր հիմնելով: Այդ կերպ մեկուսանալն էր պատճառը, որ տասնամյակներ շարունակ տարիքով մարդիկ անխառն էին պահել իրենց մայրենի խոսվածքները:

Հայտնի է, որ Շիրակի տարածքի հնաբնակների խոսվածքները *Ում* ճյուղին են պատկանում, բայց 19-րդ դարում Էրզրումից հոծ գաղթականությամբ այստեղ վերաբնակություն հաստատածների ազդեցությամբ ձևավորել են միջբարբառային խոսվածքներ: Ասենք, Շիրակի մարզի *Գետք* և *Մարմաշեն* գյուղերում ապրող տեղաբնիկները Արարատյան բարբառի կրողներ են և մեր գրառումներում փաստում են բայի ներկա ժամանակաձևի *էրտըմ է, ըսըմ է* և նման ձևերը, թեև կիրառում են նաև *Կը* ճյուղին բնորոշ՝ *կէրտա, կըսէ* համապատասխանությունները: Կարնո բարբառը կենդանի, գործուն է և որպես հաղորդակցման միջոց է ծառայում Գյումրիում, Շիրակի մարզի բազմաթիվ բնակավայրերում, ինչպես նաև Վրաստանի Հանրապետության Ախալքալաքի, Ախալցխայի, Բոգդանովկայի մի շարք հայաբնակ գյուղերում: Կարնո բարբառին անդրադարձել ենք՝ Կարսի *Ուչքիլիսա, Ուզունքիլիսա* գյուղերի խոսվածքները Գյումրիում և Ոսկեհասկ գյուղում գրանցելով:

Վերջին տարիներին զբաղվում ենք հայերենի բարբառային բառապաշարի իմաստային, ծագումնաբանական, բառակազմական իրողությունների քննությամբ և հայ բարբառների համեմատական ուսումնասիրությամբ: Դա հնարավորություն է տալիս ստանալու վիճակագրական որոշակի տեղեկություններ հայերենի բարբառների խոսվածքների մասին:

Մեր այս հակիրճ քննության շրջանակներում ներկայացնենք բառիմաստային որոշ իրողություններ՝ կապելով դրանք

լեզվամտածողության առանձնահատկությունների հետ: Վերոհիշյալ Ծրագրի 479-559 կետերն ընդգրկող՝ բառիմաստային գույզաբանությունները³⁴ գրանցելիս հաճախ պարզվում է, որ բառային հումանիշներն իրենց նույնական կամ մերձավոր իմաստներով կարող են կիրառելի լինել և գործառույթ ձեռք բերել՝ այլ խոսվածքների միջավայրում: Օրինակ, ասենք, Ծրագրի 493 կետի պահանջով հարցում է արվում **ՄՈՋԻ** բառի իմաստի մասին: Այն գյուղերում, ուր բնակչությունը համեմատաբար միատարր է, (Մարմաշեն, Գետք) այդ բառի համար գրառել ենք **1 տարեկանից մեծ՝ կովի կամ գոմեշի հորթ** իմաստները, իսկ, ասենք, Արևմտյան Հայաստանի մի շարք գավառներից գաղթած և Ախուրյանի շրջանի Ոսկեհասկ, Ախուրիկ, Հայկավան գյուղերում բնակվողներին ծանոթ և հասկանալի էր նաև բառին վերագրվող մի այլ իմաստ ևս՝ **նախորդ ամուսնուց ունեցած երեխա, որ կինն իր հետ տանում էր երկրորդ ամուսնու տուն:**

Բնական է, որ հարյուր տարի կողք կողքի ապրող մշեցիներ և կարսեցիներ կարող էին գործառել մի բառ, որը մեն-մենակ մի ամբողջ բարդ ստորադասական նախադասությամբ արտահայտվող իմաստն ունի:

Այս կարգի գույզաբանություններին անդրադառնալիս բարբառախոսները ձգտում են լրացուցիչ պարզաբանումներ տալ՝

³ Տե՛ս Հայերենի բարբառագիտական ատլասի նյութերի հավաքման ծրագիր, Ե., 1977, էջ 71-76:

թյուրիմացություններից խուսափելու համար: Բառին հատուկ նրբիմաստը մշտապես նշում են Թալինի գյուղերում վերաբնակություն հաստատած սասունցիները: Օրինակ՝ Սասունի Սպաղանք գյուղի խոսվածքը գրառելիս մեր բարբառախոսը այսպիսի բացատրություն ներկայացրեց մեզ՝ ***Ըդ գընիգ, օր գարկվիրը, մօզիգ լը պերիրը հեդ:***

Նշենք նաև, որ 2001թ. Հալեպի բնակիչ, արմատներով սասունցի Վազգեն Արոյանից իր ընտանեկան հարկի տակ դեռևս գործածական՝ Գելիեգուզան գյուղի խոսվածքով նույնատիպ վկայություն ենք գրառել: Օրինակ՝ ***Ըդ դըղըն զըմ հօխպըրգին Սօւէի մօզիգն ը, բըլը ուրըն զըմ ախսօրըն շաղը հազ գէնըմ (այդ տղան իմ հորեղբոր կին Սոսեի՝ հետը բերած տղան է, բայց իմ եղբորից շատ եմ սիրում նրան):***

Բառիմաստային հետաքրքիր մի ձև էլ ներկայացնենք՝ ըստ վերոհիշյալ Ծրագրի բառիմաստայն զուգաբանությունների բաժնի 513-րդ կետի հարցումով բարբառախոս անձանցից գրառված տեղեկությունների: Խոսքը վերաբերում է ***ԾՍՍԿ*** բառի իմաստին: Կարելի է փաստել, որ ասենք Արևելյան խմբակցության բարբառների մի շարք խոսվածքներում այդ բառը գործառում է ***անտառ*** հասկացության իմաստով (Լոռի, Արցախ): Մինչդեռ Արևմտյան խմբակցության բազմաթիվ խոսվածքներում ՄԷՇԱ փոխառյալ բառն է գործառում: Իսկ ինչ վերաբերում է ***ԾՍՍԿ*** հասկացությանը, ապա ասենք Մուշ-Տիգրանակերտի բարբառախմբում բառն ունի խոնավ տեղ իմաստը՝ Բերենք օրինակներ.

Մըր դան օղեն փըշումը ձըմը է (Սասունի Մրցանք գյուղ):

Չըմա տէյս նըստա, պաղա-հիվընդծա (Մշո Մկրագոմ գյուղ):

Բերենք օրինակ նաև Տարոն-Տուրուբերան ազգագրական գոտու բանահյուսական պատառիկներից.

Մուխսի Թըմէն նըստի ձ'ըմէն,

Հ'ինկ, ուր քըմէն կածէ զըմէն:

Շիրակի դաշտի գյուղերի խոսվածքներում նույնպես **ձ'ըմա** բառաձևն առկա է՝ **խոնավ ու բորբոսնած տեղ** իմաստով: Օրինակ բերենք Շիրակի Ագատան գյուղի խոսվածքով.

Մէր տունը քիճըմ ձ'ըմա է, էնդի էմ ըման հիվընդծէ (Մէր տունը մի քիչ խոնավ է, դրա համար էմ այսպես հիվանդացել):

Այս և բազում այլ օրինակներով կարելի է փաստել, որ լինելով մշտապես փոփոխվող համակարգ՝ լեզուն առավել պատկերավոր է դառնում և առավել արտահայտիչ ու հարուստ՝ շնորհիվ բառային հետաքրքիր հոմանիշների, ինչպես նաև դարձվածքային միավորների, որոնց ուսումնասիրությամբ զբաղվում ենք: Մեր ձեռքի տակ ունենք հայերենի բարբառներում փոխաբերական ու այլաբանական իմաստ ունեցող կայուն կապակցություններ՝ քաղված բանահյուսական առատ նյութերից:

Джемма Барнасян. Исследование особенностей языкового мышления по записям говорам сел Ширакской области

В селах Гетк, Азатан и Мармашен Ширакской области, помимо местных жителей, проживают также поколения переселившихся сюда в начале 19-ого века из Карса и Эрзрума людей. Ощутимое количество составляют также представители 3-4-го поколения семей, переживших Геноцид армян. Есть также деревни, в основном населенные переселенцами (Воскеаск, Айкаван, Ахурик), где десятилетия назад мы произвели собирательные работы – записывая реальности у носителей диалекта, относящиеся к армянским диалектам, в том числе – действующие в говорах фразовые единицы. Заметно, что лексические различия свидетельствуют о разнообразии языкового мышления.

Jemma Barnasyan. *Study of the peculiarities Linguistic thinking -according to the records of the dialects of the villages of Shirak region*

In the villages of Getk, Azatan and Marmashen of the Shirak region, in addition to local residents, there are also generations of people who moved here at the beginning of the 19th century from Kars and Erzurum. A tangible number also make up the representatives of the 3-4th generation of families who survived the Armenian Genocide. There are also villages mostly inhabited by settlers (Voskehask, Haykavan, Akhurik), where decades ago we provided the collection works - recording realities among dialect speakers, related to Armenian dialects, including - phrasal units operating in dialects. It is noticeable that lexical differences point the diversity of linguistic thinking.